

V takovém případě snad můžeme rovněž navrhnout, že průběžná činnost obraznosti naznačuje meze *metafory*, kterou „jazyková hra“ ve Wittgensteinových textech zůstává: je to opravdu metafora (stejně jako „forma života“ nebo „rodinná podobnost“), nikoli pojem. Nemá proto žádné definicí uložené meze; omezení, která přijímá, plynou pokaždé znovu ze zcela konkrétních popisů. Bohatství takových popisů je bezesporu pravou skvělostí literatury, která není souborem žánrů a už vůbec ne *tematickou* snahou o přesnost,²⁰ ale činností, v níž se navzdory „vnější formě“ společenského styku udržuje původní rozmanitost jazyka. Literatura neprobouzí tak či onak bdělou obraznost, ale upřesňuje činnost představování, jež není pro Wittgensteina ani jménem, ani součástí určité *jedné* jazykové hry. Je možností hrát více her, mezi nimiž spontánně a často bez povšimnutí přecházíme, což také znamená, že tato možnost je naší průběžnou *faktickou* situací. V této situaci se ukazuje význam a pravdivost triviálního pojetí literatury a čtení jako útočiště. Literatura dokládá, že neexistence ryze soukromých představ a všudypřítomnost jazyka nás neodsuzuje k pouze veřejnému životu. Představami překypující mysl však zároveň nemá žádné přirozené vlastní místo – a žít skrze někoho jiného je nakonec i v soukromí psaní a četby tím, co umíme nejlépe.

Wittgenstein and Imagination¹

The article's main focus is on Wittgenstein's various appeals to imagination, especially in the *Philosophical Investigations* and the *Remarks on the Philosophy of Psychology*. Asking whether and how these appeals clarify Wittgenstein's rejection of both behaviorism and introspection, it detects a certain duality in how he uses imagination and describes its operations: on the one hand, there are strong traces of the classical understanding of imagination as something "in between" the sense-perception and thinking; on the other hand, Wittgenstein lends imagination a completely different role, one of allowing us to inhabit a plurality of language-games and to pass, most often without noticing and involuntarily, from one language-game to another. It is this latter use, the article concludes, that makes the range of imagination truly irreducible to all sorts of inner visualizing.

²⁰ K jejíž nemožnosti na rovině popisu obrazů viz *Poznámky o filosofii psychologie I*, §§ 1079–1080.

Víra a „věrojatnost“

Vladimír Papoušek

Asi od třicátých let se v evropské próze začal objevovat nový fenomén. Texty, v nichž se autor pokouší reflektovat samotný proces psaní a zejména pak transformaci, kterou prochází záznam jeho žité zkušenosti, jeho autentické prožívání v okamžiku, kdy je zaznamenáván literární formou. Pro tento způsob psaní, který nacházíme u André Gida či u Milady Součkové, se vžil termín „sebereflexivní próza“.

Vedle tohoto fenoménu lze zaznamenat i další, obecně spjatý s tvorbou 20. století: texty, které neodhalují techniku psaní a dokonce někdy techniku-literární postupy zcela ignorují a jejichž autoři spoléhají na samu autentičnost záznamu životních událostí, na své vlastní ilokuční akty typu: „tvrdím, že to a to se mi stalo v ten a ten okamžik tohoto konkrétního dne“. Takové texty, které mají podobu deníkového záznamu, nacházíme u nás hojně u autorů, jako je Jan Hanč nebo Jiří Kolář, v evropské literatuře lze připomenout F. Pessoa, J. P. Sartra nebo E. Hemingwaye. Oba fenomény byly obšírně zkoumány například naratolog. Připomenu Genetovu knihu o *metalepsi*¹ jako „pars pro toto“.

Nechci a nebudu se zabývat ve své úvaze naratologickou problematikou, ani problematikou autenticity. Samo slovo autenticita je významově ne zcela jasné už proto, že poněkud efemérně odkazuje ke komplexním filosofickým otázkám vztahu jazyka a skutečnosti. Této problematice se ve své úvaze zcela vyhnout nemohu, ale uvědomuji si, že to mohou být jen namátkové „doteky“.

Důvod, proč připomínám tyto dva v zásadě velmi rozdílné fenomény, je skutečnost, že každý z nich je založen na odlišné víře různých skupin těch, kdo je produkují. A v návaznosti na to i různosti přesvědčení a víry těch, kdo tyto texty následně čtou a zacházejí s nimi.

Chci si tedy položit několik výchozích otázek souvisejících s onou rozdílnou vírou. Protože stvořit jakékoli dílo slovesné předpokládá významnou míru lidského úsilí i času, lze se právem domnívat, že tvůrce opírá toto úsilí o nějakou silnou motivaci a tato motivace nemůže postrádat silné přesvědčení či víru. Tvůrce věří, že jeho dílo je výpovědí o světě, o skutečnosti tohoto světa a že jako takové bude oceněno reflektujícím společenstvím. Jaká přesvědčení či pochybnosti o světě jsou tedy prostřednictvím literárního textu reprezentována a zejména jakých znaků jednotlivin je k tomu používáno, aby vyjadřovaly a reprezentovaly ona přesvědčení?

¹ Genette, G. *Metalepsa*. Přel. Andrej Záthurecký. Bratislava : Kaligram, 2005.

Na tuto otázku konsekventně navazuje další. Co čtenáři těchto textů věří, že „vidí“, když čtou, a do jaké míry identifikují totéž, co ti, kdo texty tvoří?

Co jedni věří, že jejich texty reprezentují pro ně samotné i pro čtenáře, a co ti druzí – čtenáři – věří, že v textech je reprezentováno. Jinými slovy: produkují texty prostřednictvím znaků tvořících performativy nějaké znakové reprezentace množin objektů, jejich dynamických vztahů, prostorových korelátů a časových souvislostí, které jsou při každém čtení vždy znovu identifikovatelné, takže autor zapisující svůj život zachycuje jistý morfologický tvar, který bude k dispozici jak jemu, tak všem, kdo budou záznam sdílet, jako pravdivý záznam ontologické stopy individua v prostoru a čase?

Rozdíl mezi autory sebereflexivní prózy a autory, řekněme, „autentizujících záznamů“ je zřejmě právě v míře víry, jak jazyk „nese“ reprezentaci. Zatímco druzí věří v reprezentativní sílu jazyka, ale zato příliš nedůvěřují literatuře, ti první v odhalované technice psaní naopak vyslovují pochybnost o této moci jazykové reprezentace, protože si uvědomují, že ze záznamu vlastní ontologické stopy se v zápisu stává něco jiného a že tato transformace není jednoduše reverzibilní.

Položím si tedy otázku: Dokáže jazyk užívaný autory v jejich ilokučních aktech reprezentovat objekty a události tak, aby jim bylo možno přisoudit nějakou stabilní hodnotu, která je přenosná a znovu naležitelná při každé další operaci s textem?

Je tedy třeba rozhodnout, zda jazyk reprezentuje objekty a události vnější reality, anebo dělá něco jiného tak, že objekty a události nejsou prostřednictvím řeči či zápisu nikdy identifikovatelné v identickém tvaru pro množinu subjektů užívajících stejný záznam.

Austin v klasické knize *Jak udělat něco se slovy* rozlišil dva základní typy řečových aktů – deskriptivní a performativní, přičemž pravdivost performativu spočívá v tom, že je právě ilokučním aktem kontrolovatelným společenstvím.² Literaturu stavěl Austin zcela mimo otázku pravdivosti, protože literární performativy jsou ze zásady nekontrolovatelné. Zdá se, že právě autoři typu Jana Hanče poctivě zaznamenávajícího události vlastní všednosti věří v sílu deskripce anebo věří, že sami jsou dostatečnou zárukou vlastních performativních aktů. Problém ovšem je, že pro druhé už taková možnost neexistuje. Přesto se ovšem nedá tvrdit, že by Hančova kniha nebyla pokládána za uvěřitelnou, byť je v zásadě neověřitelná. Znamená to tedy, že to, o čem čtenář nebo společenství věří, že je „pravdivé“, spočívá v něčem jiném než v ověřitelnosti nějakých objektů a událostí. Nelze si ověřit ani morfologii postavy, ani výraz její tváře, ani její pocity, když tvrdí, že dělá to a to nebo cítí to nebo ono. Možná je myslitelné uvěřit v to, jakým způsobem to dělá.

² Austin, J. L. *Jak udělat něco se slovy*. Přel. Jiří Pechar a kol. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2000.

Autoři sebereflexivní prózy sice odhalují své pochyby o možnostech záznamu vlastní ontologické stopy, ale i u nich lze ověřit stejně málo jako u „autentizujících zapisovačů“. Nejsou ověřitelné ani události, ani objekty, o nichž píše, stejně tak není ověřitelný ani objekt sebeodhalující techniky psaní. Nelson Goodman v klasické knize *Jazyky umění* podle mého názoru velmi logicky a přesvědčivě dokazuje, jak je zobrazení objektu závislé na jazyce a také na souboru ustálených tradičních norem ustavujících možnosti vidění a identifikace věci.³ Opět ale může být recipient zaujat modem, tedy způsobem předvedení objektů, událostí, pocitů.

John Searle v eseji „Logický status fikčního diskurzu“ nemluví v souvislosti s literaturou o falešných performativních jako Austin, ale o „předstíraných“. Literatura je tedy zbavena obvinění z falše či lhaní, alespoň v očích analytických filosofů.

Ať už však akty falešné nebo předstírané, nijak se zatím neblížíme k odpovědi na otázku, zda jsou jazykové reprezentace identifikovatelné vždy identicky pro množinu uživatelů.

Jestliže si tedy představíme literární dílo jako řadu ilokučních aktů, jejichž ověřitelnost je nemožná, pořád by, pokud jazyk reprezentuje objekty a události, měla být v textu dohátelná jistá esence objektivit, které budou tvořit vždy zpětně kontrolovatelný světopis díla. Samozřejmě, že lze v jistém díle a v konkrétním vydání zpětně dohledat, že na straně šestnáct mluví autor o opasku, bajonetu nebo o krávi. To ovšem nijak neznamená, že díky těmto slovům jsou v díle nějaké objekty, protože znaky pro tyto objekty nijak neopouštějí jazyk a jejich funkce spočívá pouze v kontextu věty-řeči v kontextu performativního aktu, kde mohou sloužit mnoha rozličnými způsoby. Jsou tedy prostředkem řečové strategie a nenabývají žádné funkce jednoznačného referentu označujícího konkrétní bajonet, krávu či opasek sídlící v nějakém fiktivním světě. Jakékoliv označení konkrétního objektu nebo události může být zároveň součástí metafory nebo jiného tropu. Součástí literárního textu mohou být označení neexistujících bytostí, objektů, časoprostorových událostí, které ale vždy budou součástí nějakého řečového aktu: narativu či figurativní exprese básníka.

Vždy znovu a znovu se tedy pozornost obrací k aktu mluvení nebo psaní spíše než k reprezentacím nějakých objektů nebo událostí. Vždy je poutána pozornost spíše k „jak“ než k „co“.

Je téměř nespočítatelné, kolik historiků psalo například o bitvách u Marathonu či u Thermopyl, přičemž veškeré (velmi omezené) zdroje informací o těchto událostech vesměs čerpají z antického vyprávění Thúkydidova nebo Hérodotova. Těchto několik historických jmen a událostí je znovu a znovu uváděno v oběh

³ Goodman, N. *Jazyky umění, Nástin teorie symbolů*. Přel. T. Kulka a kol. Praha: Academia, 2007.

v nových konstelacích, přičemž všechny se budou tvářit jako autentizující deskripce skutečné události. O úspěchu tohoto dojmu rozhodne ovšem podoba ilokučního aktu, jeho forma, performativita a persvazivita, nikoliv objekty, jako je Miltiades, Leonidas nebo Efiates. Není pro nás otázkou, zda byl skutečný král Miltiades či Leonidas, a dokonce ani to, jaký Miltiades či Leonidas sídlí v tom či onom vyprávění. Domnívám se, že ony kdysi skutečné lidské bytosti aktuálně prostě nesídlí nikde. Jsou jen jako znaky součástí různých jazykových her, jejichž cílem je vytvořit jistý dojem a vyjádřit jistá přesvědčení. Cirkulují jako signa v lidské řeči a v textech, ale nikde je nelze zastihnout v nějaké stabilitě a klidu, který by umožnil metafyzické pozorování a jasnou identifikaci.

Zdá se tedy, že reprezentace v literárním textu jsou svázány s ilokučním aktem, že reprezentována je řeč, jazyk, a nikoli konkrétní entity jsoucna. Z toho důvodu je obtížně představitelné, že by v textu byla nějaká esence shrnující časoprostorové vztahy a objekty specificky existující ve fikčním světě. Identifikátory typu vojna a mír, obsahující Napoleona, Andreje Bolkonského, Pierra Bezuchova, ruskou armádu a francouzskou armádu jen málo vypovídají o románu *Vojna a mír*. Jako entity s vlastním myšlením či vzhledem vlastně v textu neexistují. Jsou vždy jen jako znaky předmětem ilokučních aktů vypravěče, tedy jeho tvrzení, že Pierre Bezuchov je ten a ten, vypadá tak a tak, a myslí si právě toto. Proto také nemůže existovat nikdy ověřitelná shoda množiny uživatelů-čtenářů, kritiků, interpretů na podobě, charakteru postav či na komplexním morfologickém tvaru románového časoprostoru. Shoda může existovat pouze v rovině ocenění výkonu vypravěče, potažmo autora románu, L. N. Tolstého.

Jestliže tedy jsou v literárních dílech reprezentovány performativní akty a nikoliv krávy, letiště, armády, salóny, opasky či bajonety, pak se naskytá otázka, do jaké míry je smysluplné zabývat se světopisy fikčních prostorů, respektive jejich morfologickým tvarem a zákonitostmi. Jestliže bychom měli za prokázané, že všechny znaky pro objekty ve fikčním světě jsou funkcí fluidních řečových aktů, pak musíme konstatovat absolutní nestabilitu a neidentifikovatelnost daných morfologických tvarů ve vztahu k množině uživatelů.

Roman Ingarden v dalším klasickém díle *Umělecké dílo literární* upozorňuje na „místa nedourčenosti“ v literárním textu, na intencionální povahu objektů v literárním díle a podobně jako Searle, který ovšem mluví o řečových aktech, Ingarden používá slovo „předstírání“ ve smyslu existence nějakých entit v literárním díle.⁴ Zatímco ovšem Searle se pohybuje ve svých úvahách v prostoru řeči, Ingarden ještě stále uvažuje o reprezentaci objektů – byť v redukováném a limitovaném tvaru. Pokud ale připustíme, že všechna označení objektů a událostí jsou předmětem jazykové hry, pak úvaha o jakémkoliv bytnosti bytostí,

⁴ Ingarden, R. *Umělecké dílo literární*. Přel. Antonín Mokrejš. Praha : Odeon, 1989, s. 295.

předmětů či akcí ve fikčním světě není nic jiného než nová jazyková hra iniciovaná textem, nová produkce ilokučních aktů na téma ilokučních aktů v textu. Tedy říká interpret či čtenář: připouštím, že Bolkonskij je takový a takový a vysvětluji si ho tak a tak, přičemž není potřeba, aby byl stvořen nějaký homunkulus Bolkonskij, byť jen pomyslně. Bolkonskij zůstane jen znakem odpovídajícím v procesu nového označování na řeč orátora, nikoliv na existenci Andreje Bolkonského. Je to jazyková hra s možností, a jestliže modální logikové vysvětlují pojem možného světa nikoliv jako iniciaci pro nějaké jeho metafyzické ohledávání, pro nějaký světopis, ale berou ho především jako operátor, pak si lze představit, že i literární vědec pracuje s fikčním textem nikoliv jako s prostorem vyzývajícím k metafyzickému aktu, ale jako se souborem operátorů, jimiž lze osvětlit povahu performativů v díle, přičemž jeho řeč pak bude jen další řadou performativů operujících s akty v díle.

V Searlově výše citované esaji „Logický status fikčního diskursu“ čteme větu: „Literární teoretikové často pronášejí vágní tvrzení o tom, jak ten či onen autor vytváří vlastní fikční svět, třeba svět nějakého románu apod.“⁵ Searle tu nemíří na sám pojem fikčního světa, ale na jistou lehkovážnost, s níž literární teoretikové přijali tento pojem. Sám dodávám, že mnohdy se stává pouhou floskulí, jindy obrací pozornost spíše k *mimetickým momentům* a svádí k utváření spekulativních konstruktů simulujících existenci nějakých dalších paralelních světů.

Jestliže tedy literární dílo není prostředkem k ukazování objektů a událostí tvořících nějaký nový časoprostor, který je vstřícný deskripci a vytváří pak znovu zpětně nalezitelný a ověřitelný morfologický útvar, ale je především specifickým uspořádáním ilokučních aktů vypravěče, postav, básnického subjektu, které jsou podle Austina falešné, podle Searla předstírané, jak to, že v souvislosti s literaturou jsou vůbec používány pojmy pravdivé, nepravdivé? A lze na tomto poli vůbec s těmito pojmy pracovat?

I v přirozeném světě není, jak se domnívám, většina ilokučních aktů snadno ověřitelná a kontrolovatelná. Jakékoli mé svědectví například o dopravní nehodě bude jen souborem více či méně konsekventních tvrzení znějících více či méně přesvědčivě. Pokud se tento soubor tvrzení stane předmětem vyšetřování nehody, bude vyžadovat v praxi další ověření. Mohu pouze tvrdit: „Viděl jsem to takhle“. Víme, že u soudu se obvykle nerozhoduje na ose pravda–nepravda, ale spíše na ose úspěšný či neúspěšný výkon advokáta, státního zástupce, soudce.

Jestliže hrdina či vypravěč v textu tvrdí „trpím“, „jdu“, „vidím“, „biju se za“, „umírám“, „miluji“..., neposuzujeme aktuální pravdivost těchto tvrzení, ale jejich důvěryhodnost z hlediska další segmentů textu. Lze říci, že taďy lze po-

⁵ Searle, J. „Logický statut fikčního diskursu“. Přel. J. Linek. *Aluze* 2007, č. 1, s. 61–69, citace na s. 67.

užít Šaldovo slovo „věrojatnost“. Performativy aktérů díla jsou buď věrojatné, nebo nevěrojatné – tedy lze jim uvěřit v rámci daného literárního textu a jeho vztahu k dalším literárním výpovědím v jiných textech cirkulujících v dobovém povědomí, nikoliv v poměru: gesto hrdiny v textu kontra realita.

Jinými slovy: jsou úspěšné či neúspěšné ve vztahu k dílu a ve vztahu ke čtenáři, respektive ke kontextu dobového diskursu.

Z tohoto pohledu není z hlediska literární teorie příliš nutné používat v souvislosti s literaturou ani pojem falešné akty, ani pojem akty předstírané, jak o tom uvažují logikové a filosofové.

Jestliže například Sylvie Richterové ve svém *Slabikáři otcovského jazyka* nebo Milada Součková v *Neznámém člověku* odhaluje formou vyprávění struktury vlastních zážitků či paměti, pak se mi zdá, že nejde o nic předstíraného. Ani v psaní básníků, jako je Halas, Holan či Seifert, neshledávám to, co by se dalo nazvat předstíraným performativem. Seifert, Kolář, Richterová či Součková nepředstírají, že jsou někdo jiný, že hrají roli někoho, ale performují, jak nejlépe umí, své přesvědčení, že to, co píší, je báseň, román, literatura. Literární text tak nejvíce ze všeho reprezentuje literaturu. Tedy aktuální představu tvůrce o tom, co je literatura, a vlastní přesvědčení básníka či prozaika, že je básník či prozaik. O tom se tvůrce snaží přesvědčit množinu potenciálních uživatelů-čtenářů, kritiků, vydavatelů.

V tomto procesu pak vstupují do komplexu dobových regulativních pravidel diskursu, která zároveň pro dané společenství ustavují, co literatura je a co není. Tyto systémy pravidel nejsou předmětem mého dotazování, proto jen upozorním, že nikdy nepředstavují jednovrstevnou hierarchii platící v dané době plošně, ale jsou definovány skupinově, například Breton a jeho surrealistická skupina měla vlastní regulativní pravidla v rámci skupiny, která určovala, co je a co není surrealistický text, respektive surrealistický výkon obecně. Obecně lze odkázat k dílům Stanleyho Fisha,⁶ který se naznačené představě věnuje ve svých esejích.

Zdá se tedy, že pojem pravdivost a nepravdivost nelze používat ve vztahu ani k spekulativním morfologickým objektům konstruovaným na základě textu, ani k performativům, protože ověřitelnost ani v jednom případě není dostupná. Mnohem lépe lze ovšem pracovat s pojmy úspěšný a neúspěšný performativ.

Je z hlediska literárního díla vlastně vůbec něco ověřitelného?

Do jisté míry je kontrolovatelná autorská intence z hlediska žánru. Jestliže autor tvrdí: píší detektivku, báseň, humoristický román, pak principem kontroly je úspěšnost či neúspěšnost aktu v rámci pravidel a očekávání. Problém ovšem

⁶ Srov. např. reprezentativní výbor autorových esejů: Fish, S. *Is There a Text in this Class: The Authority of Interpretative Communities*. Harvard, 2003.

nastává už v okamžiku, kdy jsou tato přijatá pravidla záměrně porušována a kdy přichází autor s novým vlastním tvrzením, například Joyce v publikaci *Odyssea* tvrdí: „Toto je román.“ Joyceovo tvrzení bylo z hlediska literární historie přijato, a proto ho lze považovat za pravdivé. Z hlediska různých skupin uživatelů v různých dobách by však jeho výrok o pravdě nebyl přijímán jednoznačně. Joyce demonstroval své přesvědčení, o němž se pokoušel přesvědčit i publikum, a jeho akt byl úspěšný nejprve v komunitách speciálních čtenářů a znalců, postupně se rozšířil natolik, že se stal součástí minimálně středoškolské četby.

Je tedy zřejmé, že problém pravdivosti se přenáší z modelů mimetických komparací do prostoru dobového vyjednávání o díle. Literární text reprezentuje a demonstrovuje sám sebe. Jeho tvůrce vložil do dobového diskursu své tvrzení, co je literatura a kdo je básník či prozaik. Pravdivost tohoto tvrzení je vyjednávána dvojím způsobem:

1) Vně – z hlediska aktuálního stavu diskuse o tom, co je a co není literatura, z hlediska skupiny uživatelů – může panovat většinová shoda na tom, že dílo není literaturou, ale menšinová shoda, že ano, přičemž poměr se může obrátit, jak o tom svědčí mnoho historických příkladů textů původně ostrakizovaných vylučovaných a později kanonizovaných.

2) Vnitřně – z hlediska konzistence či působivosti performativů v díle, které způsobují dojem důvěryhodnosti, přesvědčivosti, jež můžeme nazvat oním Šaldovým slovem věrojatnost. Dále pak z hlediska obecné úspěšnosti či neúspěšnosti celého konvolutu performativů v díle, které mohou být dány dodržением přijatých pravidel, nebo naopak jejich radikálním porušením.

Oba tyto faktory nakonec rozhodují o pravdivosti, nebo nepravdivosti autorova tvrzení, že to, co napsal, je dobrá báseň nebo dobrý román, a že on je opravdový básník či romanopisec.

Pravdivost a nepravdivost díla pak není vůbec závislá na jakékoli srovnatelnosti ilokučních aktů v díle se skutečností. Jako pravdivé, tedy jako literatura, může být přijato dílo, které nemá nijak prostý a jednoduše porovnatelný poměr ke skutečnosti, jako je zmiňovaný Joyce nebo Kafka nebo Orwell nebo Weiner. Ono: „je to pravda, protože je to jako ze skutečnosti“, používají jen primitivní texty a televizní seriály. A stejně tak tuto víru v pravdu sdílejí jen velmi primitivní recipienti.

Literatura je sdílená víra skupiny nás – uživatelů, čtenářů, kritiků, literárních vědců, učitelů, že právě toto je literatura a že jde o institucionální fakt, jemuž věříme a vkládáme do něj svou energii, naději, svá přesvědčení. Naše přesvědčení o pravdivosti jsou prostředkem a iniciací vyjednávání o díle a o literatuře, o jejích hierarchiích a kanonizaci. Jde však o střet přesvědčení a víry spíše než o nějaká esenciální nalézání pravdy jako takové či o možnost jednou

provždy ukončit diskusi tím, že jasnou evidencí určíme hranici mezi pravdivým a nepravdivým v literatuře, mezi řečí skutečnosti a řečí literárního díla. Přesto však asi zůstanou pojmy „pravdivé“ a „nepravdivé“ v slovníku kritiků a dalších uživatelů literárního díla.

Ve své úvaze jsem chtěl především upozornit na možnou plauzibilitu diskuse o pragmatických termínech úspěšnost a neúspěšnost ilokučního řečového aktu v souvislosti s literaturou. Autoři věří, že budou úspěšní, a úspěšní jsou tehdy, když je jejich výkon uvěřitelný spíše než ověřitelný. Uvěřitelné je „věrojatné“, a tato „věrojatnost“ je ověřována čtenáři a uživateli díla. Víry autorů i čtenářů se mohou značně lišit, ale onen princip „věrojatného“ propojuje oba světy, je transformačním prvkem mezi různými typy víry.

Další literatura

Strawson, P. F. „Identifikace jednotlivin“. In Fiala, J. (ed.). *Analytická filosofie I.* Plzeň, 2005, s. 265–283.

Strawson, P. F. „Základní jednotliviny“. In Fiala, J. (ed.). *Analytická filosofie II.* Plzeň, 2006, s. 99–122.

Tento text vznikl v rámci výzkumného projektu „Výzkum modelů reprezentací v literárních diskurzích“ (OPVK, CZ.1.07/2.3.00/20.0125) spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Truth and “Trustworthiness”

The study is based on F. X. Šalda's term “trustworthiness” (“věrojatnost” in Czech) and poses the question how to understand it. Do signs in literary texts represent some objects of external reality in such a way that the truth of these objects and events can be checked by readers and shared as true? Referring to some findings of analytic philosophers and building upon investigation of particular representations in literary texts of various genres, the author comes to the conclusion that representations in literary texts refer only to other literary texts. The concept of “trustworthiness”, therefore, can be functional and understandable only within the shared concept of what literature is.

François Rastier: Za nehierarchický model textu

Tomáš Koblížek

Čtení textu představuje vrstevnatou zkušenost, kterou lze popisovat z různých úhlů pohledu. Například vedle toho, že máme co do činění s komplexním výrazem, jehož prostřednictvím se vztahujeme ke sdělovanému obsahu, je to také zkušenost se zvláštní jednotou, která může být rozmanitě posilována či naopak prolamována: platí, že text se pokaždé prezentuje jako více méně sevřený celek, jehož části se pojí prostřednictvím specifických vztahů.

Fenomén textové jednoty však s sebou nese určitý paradox: během čtení povětšinou snadno poznáváme, že se promluva rozpadá, nebo že právě řečené do sebe vplétá vše, co bylo řečeno dosud – bezprostředně máme více méně jasno o provázanosti díla, které čteme. Nicméně v okamžiku, kdy máme tuto udržovanou či slábnoucí jednotu zachytit a popsat v určitém odstupu, poněkud nečekaně stojíme před nelehkým úkolem. To, co se nám průběhem čtení jednoduše dává, se v teoretické distanci zatemňuje. Sama provázanost textu se v pohledu teoretika stává problémem.

V moderní teorii literatury, ale také v příbuzných disciplínách, se objevují rozmanité pokusy, jak se s touto otázkou vyrovnat a jak textovou provázanost popsat. Určitý *topos* v rámci těchto teorií představuje předpoklad, že text nemá být chápán jako celek sjednocený prostřednictvím zcela vnějškových rysů (jako jsou odstavce či kapitoly), ale spíše jako struktura, která vykazuje vnitřní, zcela svébytné vazby. Právě do tohoto kontextu lze vřadit teoretické práce zaměřující se například na téma autorského stylu (Spitzer, Auerbach), na sémantické gesto (pražský strukturalismus) nebo také některé partie Greimasovy strukturální sémantiky. A do stejného kontextu pak můžeme zasadit také lingvistické práce Françoise Rastiera, autora, který se již od počátku sedmdesátých let zabývá otázkou textové „koheze“ či vnitřní soudržnosti textu.¹

Jedná se o téma, které Rastier rozvíjí prostřednictvím polemiky s řadou rozmanitých přístupů. Vedle pokusů chápat text jako reprezentaci univerzálních, historicky nevyhraněných pojmů a vedle formálních textových modelů, které

¹ Pouze na okraj poznamenejme, že Rastier byl Greimasovým žákem a spolupracovníkem, oba jsou podepsáni pod textem „The Interaction of Semiotic Constraints“. *Yale French Studies*, 41, 1968 (francouzská verze textu je přetištěna ve sborníku Greimasových studií *Du sens*, 1970). Ke vztahu Rastiera a Greimase viz např. práci Érica Trudela, který se zaměřuje mj. na rozdílné pojetí izotopie u obou autorů (Trudel 2009). Pokud jde o obecnou charakteristiku Rastierova přístupu, lze doporučit disertační práci Radima Sovy „Aktuální členění isotopie“, v níž je Rastierova teorie vyložena jak ve vztahu k vývoji moderní sémantiky, tak ve vztahu k základním principům hermeneutické filosofie (Sova 2012, zejm. s. 3–40).

spějí k uzávorkování kategorie významu, se autor snaží vypořádat především s pojetím textu jako pouhého souboru vět či větných celků.² Například v úvodu své rozsáhlé syntetické studie *Smysl a textualita* (Sens et textualité, 1989) Rastier definuje text právě v kontrastu s kategorií věty, která pro jistou lingvistiku představuje nejkompexnější jazykovou jednotku: jeho záměrem tu je „ukázat, že text je neredukovatelný na sled vět“.³ Z rozmanitých autorových výroků je přitom patrné, že tato snaha vykázat v textu jinou jednotu, než je jednota sekvence vět, nemá za cíl pouze představit jiný model textu než větný. Rastier se vymezuje proti paradigmatu věty především proto, aby vůbec prokázal existenci jistého předmětu, který ve větné perspektivě existuje pouze odvozeně. Jeho záměrem je tedy představit text jako objekt *sui generis*, jehož zákonitosti byly dosud redukovány na zákonitosti jiných objektů.⁴

I.

Logické paradigma se v oblasti teorie ocitá před dilematem. Buď textualita neexistuje, protože smysl textu lze převést na smysl vět, obecně spojovaných s propozicemi, které mohou nést pravdivostní hodnotu. Anebo existuje, pak ale nelze přesně stanovit smysl textu, protože neexistují syntaktická pravidla, která by to umožnila.⁵

Dilema nastíněné v úryvku ze studie „Makrosémantika“ odkazuje na klasičtý problém textové teorie, kterým se Rastier bude podrobně zabývat. Ve skutečnosti se jedná o následující komplikaci: pokud při popisu textu vycházíme z hlediska logicky pojaté věty, pak se text jeví jednoduše jako suma vět. A v okamžiku, kdy se snažíme popsat významovou rovinu, která by rovinu věty přesahovala a slučovala v sobě větné významy, nenacházíme žádnou oporu pro to, jak takový popis vést. V rámci modelu, pro nějž je nejzazší jazykovou jednotkou věta, je totiž popsáno, jak k sobě vztahovat větné členy, ale zůstává otevřené, jak komponovat věty, aby se ustavila vyšší významová rovina textu.

Jak naznačuje uvedený citát, východiskem Rastierova výkladu je tvrzení, že v gramatice hraje povětšinou klíčovou roli perspektiva logická. Věta je chá-

² V knize *Smysl a textualita* je jako představitel universalismu jmenován právě Greimas, pokud jde o formální přístup k textu, Rastier odkazuje na harrisovskou lingvistiku (viz Rastier 1989, s. 5–6). K oběma přístupům se vrátím níže.

³ Rastier 1989, s. 5.

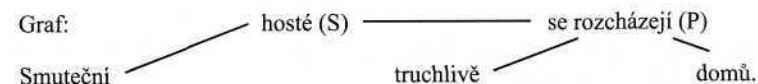
⁴ Například v úvodu ke knize *Interpretační sémantika* (Sémantique interpretative, 1987) Rastier znovu zdůrazňuje fakt, „že text není převoditelný na sled vět“, proto je nutné představit text jako specifický „region“ lingvistiky (Rastier 2009, s. 3).

⁵ Rastier 1994, odd 2. Vzhledem k tomu, že citovaný elektronický dokument nemá stránkování, odkazují na příslušné oddíly textu, z nichž citace pochází. Tak budu postupovat také u dalších textů publikovaných pouze elektronicky.

pána jako výraz logicky pojaté propozice (to znamená, jde o strukturu, v rámci níž je subjektu připisován predikát), takže členy věty, která do sebe takto definovanou propoziční strukturu vtěluje, můžeme pojmovat jako logické termíny.⁶ Vyjádřeno jednoduchým příkladem: ve větě „začíná nový den“ přísudek „začíná“ odpovídá logickému predikátu, zatímco podmět „den“ logickému subjektu, který je prostřednictvím predikátu nějak určován. Stejně tak lze číst i vztah mezi termíny „nový“ a „den“, kdy predikátu odpovídá termín „nový“.

Důležité je, že z hlediska logického uspořádání představuje věta *hierarchickou* strukturu. Rozvíjející větné členy mohou být určovány dalšími členy, které se jimi řídí, ty opět mohou být určovány dalšími členy atd. Vzniká patrovitá stavba, kterou v grafické podobě vyjadřuje syntaktický strom:⁷

Věta: Smuteční hosté se truchlivě rozcházejí domů.

Právě zde se ovšem dostáváme ke kořeni problému. Předpoklad hierarchického uspořádání věty totiž hraje klíčovou roli při popisu vztahů mezi větami a větnými členy. Ukazuje se, že uplatnění hierarchické perspektivy s sebou nese hned několik problematických důsledků:

1) Hierarchičnost, vyjádřená v podobě syntaktického stromu, podle Rastiera vede k uzavřenosti větných celků do sebe. Pokud v rámci větné analýzy postupujeme tak, že řídícím členům připisujeme podřízené větné členy, pak syntaktický strom jedné věty nelze beze všeho spojit se stromy jiných vět – řídící větné členy vyznačují mez, za níž nelze postoupit. Provázanost jazykových prvků tedy vystihneme pouze uvnitř větné struktury, ale nikoli za jejími hranicemi.⁸ Například je patrné, že věty: „Smráká se. Smuteční hosté se truchlivě

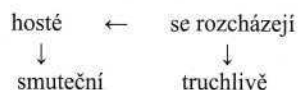
⁶ Viz zejména odd. 1 a 2 v Rastierově studii „Mesosémantika a syntax“ (Rastier 2005). Jakkoli dle Rastiera tento predikativní model věty prošel řadou důležitých modifikací či reformulací (paradigmatickým autorem je Aristotelés, v souvislosti s nejnovějšími teoriemi jsou jmenováni Tesnière a Greimas), jeho základní forma zůstává nezměněna (viz tamtéž).

⁷ Rastier v této souvislosti poznamenává, že „rozlišení subjektu a predikátu zakládá popis funkci, které se všechny vztahují k primárnímu vztahu predikace. Tento vztah byl pokaždé chápán hierarchicky, predikát řídí subjekt, sloveso, které ho vyjadřuje, řídí jméno ...“ (Rastier 2005, odd. 2). Tato hierarchičnost dle Rastiera charakterizuje větu jako celek (viz tamtéž).

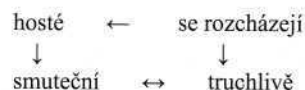
⁸ V příslušném oddíle studie „Mesosémantika a syntax“ jsme upozornili, že existuje „souvislost mezi primátem hierarchických vztahů v rámci morfosyntaxe a definicí věty jako strukturálního celku (*totalité structurale*): primát těchto vztahů vede k izolaci každé věty vůči sousedním větám, nakolik její syntaktický strom není spojen s jinými grafy“ (Rastier 2005, odd. 2).

rozcházejí domů.“ lze dobře popsat jednotlivě, lze snadno vytvořit jejich syntaktický strom. Avšak vlastní souvislost mezi těmito větnými celky je mnohoznačná: „smráká se, a proto se rozcházejí“; „smráká se a hosté se rozcházejí“ atd.

2) Hierarchický model však zabraňuje popisovat provázanost také uvnitř věty. Na jednu stranu sice platí, že vystihuje vztahy prvků, které se spolu bezprostředně syntakticky pojí. Avšak není možné sledovat bezprostřední vztahy *napříč* syntaktickým stromem. Například termín „smuteční“ a termín „truchlivě“ se k sobě mohou v rámci syntaktického stromu vztahovat zprostředkovaně. Totiž prostřednictvím termínů, které jsou jimi určovány a mezi kterými již bezprostřední vazba existuje („hosté“ a „rozcházejí se“):

Avšak není možné vázat k sobě termíny „smuteční“ a „truchlivě“ přímo, byt bychom určitou souvislost pociťovali:⁹

Na první pohled se jedná o poněkud specifickou analýzu, vzdálenou od problému textovosti. Ostatně platí, že Rastierův výklad se v daném případě týká tzv. mesosémantické roviny, nacházející se ještě pod úrovní makrosémantickou, jež je vlastní rovinou textu. Nicméně z hlediska tématu textové koheze je důležité, že Rastier tu identifikuje určitý *typ* provázanosti. V daném případě je kladen důraz na obecnou otázku, co je v rámci příslušného jazykového modelu podmínkou vztahu mezi jednotlivými termíny, resp. na základě jakého principu mohou být tyto termíny spojovány. Jak je patrné, v daném případě spojení umožňuje to, že jeden větný člen *řídí* jiný větný člen, resp. že jeden člen je *podřízen* druhému. Provázanost je tedy konstatována pouze mezi prvky, které se hierarchicky vrství na sebe a které vytvářejí vertikální osu příslušného jazykového celku.

Pokud se nyní přidržíme faktu, že v daném případě je identifikován určitý typ provázanosti, nemusíme již Rastierův popis omezovat pouze na fenomén úzce pojaté věty a na vztahy úzce pojatých vět. Výklad lze rozšířit i na textové

⁹ Podle Rastiera obecně platí, že „syntaktické grafy nepřipouštějí kruh, a koncový prvek se tedy může vztahovat k jinému koncovému prvku pouze prostřednictvím uzlů, které jsou oběma prvkům nadřazeny“ (tamtéž, odd. 2). Autor ovšem připouští, že v této souvislosti existují důležité pokusy o úpravu – odkazuje např. na pojem *c-command*, s nímž pracuje chomskiánská lingvistika.

modely, které jsou budovány na *způsob věty*, třebaže hranice věty v úzkém slova smyslu překračují.¹⁰ Příkladem budiž textový model, který ve své analýze *Dekameronu* představuje Tzvetan Todorov (autor využívá postupu syntaktické analýzy v rámci „vyšší“ gramatiky vyprávění),¹¹ nebo struktura, kterou ve svém klasickém článku o narativu popisuje Roland Barthes. Ten sice umísťuje předmět narativní analýzy na nadvětnou rovinu diskursu, který vykazuje „vlastní jednotky, vlastní pravidla uspořádání a vlastní gramatiku“. Na druhou stranu je však tato vyšší jazyková rovina důsledně označena jako rovina „velké věty“, u níž lze sledovat analogické vztahy jako mezi větnými členy: podle Rolanda Barthesa můžeme „postulovat vztah homologie mezi větou a diskursem v té míře, že stejné formální uspořádání pravděpodobně řídí všechny sémiotické systémy.“¹² Právě v tomto ohledu lze problematiku věty v úzkém slova smyslu rozšířit na problematiku věty jako určitého obecného modelu. Větu lze uchopit jako specifické paradigma, které také v rámci narativní analýzy s sebou ponese uvedené problematické důsledky. Platí, že model narativní věty ze stejných důvodů jako model věty v úzkém slova smyslu neumožňuje sledovat vztahy mezi větami, ani rýsovat vztahy *napříč* větou.

II.

U Rastiera nacházíme hned několik souhrnných argumentů, které reagují na tato omezení větného modelu. To znamená: reagují na skutečnost, že z hlediska hierarchicky budované věty se text rozpadá v soustavu syntaktických celků a že nelze popisovat určité vztahy také uvnitř vět, jakkoli bychom tyto vztahy bezprostředně pociťovali. Zaměříme se alespoň na hlavní argumenty:

Určitý axiom rastierovského přístupu tvoří předpoklad, že pokud máme vystihnout vlastní provázanost textu, musíme vyjít ze sémantické analýzy, nikoli z analýzy syntaktické.¹³ Prvním krokem tudíž nebude popis základních větných členů, jakožto hlavní osy, k níž se připojují, resp. od níž se rozbíhají členy závislé (tím bychom uzavírali větné celky do sebe). Východiskem je popis významových rysů, a *to bez ohledu na syntaktickou pozici* jazykových prvků, které tyto rysy vykazují, a *bez ohledu na to, v jaké větě* je nacházíme: *Napříč* textem tedy vyznačujeme specifické obsahy, které mohou sloužit pro popis textové provázanosti. – Tuto tezi můžeme chápat jako první krok směřující od hierarchického modelu k modelu ahierarchickému: odhlížíme od hierarchických vztahů charakteristických pro větu a od hranic, které tyto vztahy vyznačují.

¹⁰ Na tuto okolnost Rastier upozorňuje v příslušné pasáži *Interpretační sémantiky*, viz Rastier 2009, s. 104.

¹¹ Todorov 2000, 142n.

¹² Barthes 2002, s. 12.

¹³ K tomu viz např. Rastier 2005, odd. 2 a 3.

budeme velké porce textu shrnovat pod označení, která odpovídají jednotlivým členům opozice (stavbu hradeb v *Eposu o Gilgamešovi* interpretujeme jako potlačení přírody kulturou), případně velké porce textu proti sobě stavět tak, aby odpovídaly čistě formálnímu vzorci (zvrát štěstí v neštěstí chápeme jako znázornění opozice A / -A).

Nicméně pokud chceme určit míru vnitřní provázanosti textu, tj. míru jeho soudržnosti či nesoudržnosti, musíme zaměřit pozornost na celou rozmanitost významových jednotek (nejen na jednotky, které pokládáme za univerzální či typické), a musíme sledovat, jak se tyto jednotky napříč textem šíří. To znamená, že míru textové provázanosti lze určit teprve vzhledem k tomu, jak se opakují také jiné, totiž právě *partikulární* obsahy.

Dobrým příkladem zde může být Rastierova vlastní analýza některých „triviálních“ motivů z *Paní Bovaryové*, kdy autor sleduje navracející se téma „tabáku“ Ema je tak napříč textem prezentována jako kuřačka cigaret, Rudolf jako kuřák doutníků a Leon jako kuřák dýmky –, nebo analýza Mallarméovy básně *Salut*, kde se poněkud nepozorovaně kříží dvě izotopie – totiž termíny odkazující na téma „hostiny“ a na téma „námořní plavby“.¹⁹

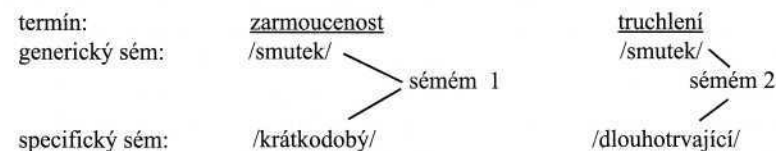
Vedle důrazu na specifické obsahy pak hraje důležitou roli okolnost, že Rastier pracuje s různými typy významových jednotek, na jejichž základě rozlišuje různé formy textové provázanosti – různé typy jednotek tedy zakládají různé typy izotopií. Vzhledem k tomu, že předkládaný model je mimořádně složitý, omezme se jen na základní kategorie, které mohou být důležité pro určité zobecnění Rastierova přístupu.²⁰

Jako nejnížší významová jednotka je stanoven *sém*, který pokaždé vystupuje v rámci určitého svazku sémů, tzv. *sémému*. Například termín „zarmoucenost“ může v daném kontextu nést sém /smutek/ a /krátkodobý/, které dohromady tvoří sémém tohoto termínu: jsou tímto termínem označovány naráz právě jako svazek. Z hlediska interpretace jednotlivých termínů je pak důležité, že každý takový sémém se ustavuje v rámci diferenčního vztahu k jinému sémému (či jiným sémémům), tj. ve vztahu k jinému svazku sémů. Zde můžeme uvažovat například vztah k sémému „truchlení“: tomu lze v příslušném kontextu připsat sém /smutek/ a sém /dlouhotrvající/. Samozřejmě je možné předpokládat, že v jiném kontextu budou tyto termíny interpretovány odlišně, a sémém „zarmoucenost“ se jistě může vymezovat také vzhledem k jiným sémémům. Nicméně platí, že základní významová struktura zůstane stejná: pokaždé je třeba vyznačit sémémy vstupující do diferenčních vztahů.

¹⁹ Rastier 1972, s. 86nn.

²⁰ Podrobný výklad týkající se významových prvků podává Rastier ve studii „Mikrosémantika“, zejm. odd. 3. (Rastier 2005b). Předkládaná terminologie v mnohém čerpá z greimasovské sémantiky, viz zejm. Greimas 1966, s. 18–54.

Rastier dále dělí sémý zahrnuté v sémému podle rodově-druhové specifikace. Nejprve jsou definovány sémý generické – to znamená sémý, které diferenčně vztahované sémému vsazují do stejné třídy. Například ve výše uvedeném příkladě je generickým sémém /smutek/, který je společný jak sémému „truchlení“, tak sémému „zarmoucenost“. Sémý specifické²¹ jsou oproti tomu ty prvky obsahu, jejichž prostřednictvím se sémému odlišují: v daném případě jde o sém /krátkodobý/ a sém /dlouhotrvající/. Vyjádřeno graficky:

Toto rozlišení dvou významových vrstev můžeme zdůraznit vzhledem k tomu, že každý znak je nyní myšlen jako křižovatka přinejmenším dvou významových rovin. Každý znak se potenciálně otevírá přinejmenším do dvou směrů, v nichž může navazovat vztahy k jiným znakům textu: Navracející se generické sémý tvoří izotopie generické, navracející se specifické sémý tvoří izotopie specifické.²² (Tento bod dále objasním v závěrečném příkladu.)

IV.

Konstantu celého výkladu představuje tvrzení, že princip izotopií umožňuje v textu nalézt jinou provázanost než větinou. To znamená, že je možné popsat provázanost spočívající na jiném základě, než je struktura řídicích termínů, k nimž se hierarchicky vážou termíny podřízené: vnitřní vazbu textu nyní mají zajišťovat opakující se prvky obsahu. Z toho ovšem musí být patrné, že izotopní jednota překračující hranice věty ve skutečnosti nemá představovat pouze vyšší rovinu v hierarchii jazykových rovin, takže bychom postupovali od roviny větne k rovině, která integruje všechny nižší roviny. Jinými slovy, nejde pouze o to najít kompoziční princip pro spojování vět, který by nám umožnil modelovat význam jistých nadvětňných celků (tak jako princip věty umožňuje spojovat prvky nižšího řádu). Pokud prostřednictvím izotopií překračujeme větu, překračujeme ji spíše v tom ohledu, že izotopické jednocení je *nezávislé* na větne struktuře a že načrtává vazby v textu bez ohledu na hranice věty – konkrétněji: bez ohledu na hranice vnější, vnitřní a stratifikační.²³

²¹ V češtině se také běžně užívá výraz „specifikační“ či „diferenční“, výrazem „specifický“ následujeme francouzský termín *spécifique*.

²² K tomuto rozlišení viz zejm. Rastier 2009, s. 130–133, a Rastier 1989, s. 55nn.

²³ Srov. Rastier 2009, s. 10.

a) V případě *vnějších* hranic věty jde o zmiňovaný případ, kdy můžeme spojit prvky spadající do různých syntaktických stromů: jak jsem se pokusil ukázat výše, ve větách „Smráká se. Smuteční hosté se truchlivě rozcházejí domů.“ jsou termíny „rozcházejí se“ a „smrákání“ začleněny do jiných vět, avšak nesou generický sém /konec/, a jako takové se spojují.

b) V případě hranic *vnitřních* se jedná o poněkud odlišný problém, který Rastier zmiňuje v souvislosti se samotnou strukturou syntaktického stromu: tématem se stává provázanost mezi prvky uvnitř věty, které se ve větné hierarchii nemohou bezprostředně spojit, ale které lze nyní vázat na základě navracejících se sémů. Již jsem hovořil o tom, že ve větě: „Smuteční hosté se truchlivě rozcházejí domů.“ se termíny „smuteční“ a „truchlivě“ spojují – z hlediska syntaktického – pouze nepřímě. Z hlediska izotopního však mezi nimi lze načrtnout přímý vztah, nakolik oběma termínům připisujeme sém /zármutek/.

c) Poslední typ překračování hranic se týká okolnosti, že díky izotopiím lze propojit dva prvky, které formálně náleží k různým rovinám jazyka. Platí, že opakující se sémy mohou být zahrnuty v morfému, v celé větě, v sekvenci vět nebo v odstavci. Například celou větu „Smuteční hosté se rozešli domů.“ můžeme pojímat jako nositele sémů /slavnostní setkání/ a /u příležitosti úmrtí/, pokud ji čteme tak, že nás vcelku informuje o tom, že se hosté sešli právě kvůli této události. Takto interpretovanou větu pak lze spojit s lexémem „křtiny“, který by se mohl objevit v následující větě („Smuteční hosté se rozešli domů. Znovu se uvidí až na křtinách.“) a který nese sémy /slavnostní setkání/ a /u příležitosti narození/. Oba nesourodé jazykové prvky (věta a lexém) tedy obsahují shodný generický sém (/slavnostní setkání/), a tímto mezi nimi vzniká izotopní pouto.

Snad právě proto, že izotopie nevytvářejí vyšší rovinu smyslu, nýbrž roviny nezávislé na rovině věty, bude Rastier v souvislosti s popisem izotopií hovořit o „jistém způsobu čtení textu“.²⁴ Nejde o to vybavit dosavadní způsob popisu novou kategorií a postupovat ve stejné logice (budovat další, nyní nadvětné patro), ale o to popisovat text ještě jiným způsobem než hierarchicky.

To je ovšem pouze jeden aspekt izotopního modelu textu, aspekt, který lze jednoduše chápat jako součást pozitivní definice izotopií: izotopie zakládají zvláštní soudržnost textu, kterou v rámci větného paradigmatu nebylo možné vykázat. Vedle toho bychom se však měli zabývat ještě druhým, negativním aspektem izotopního modelu, který hraje roli přinejmenším stejně důležitou. Jedná se o následující okolnost:

Ve své rané studii o izotopiích Rastier vedle sebe staví tzv. syntagmatickou a syntaktickou perspektivu textu, které se v daném případě vylučují. Podle Ras-

tiera obecně platí, že „izotopie se vymezují syntagmaticky, nikoli syntakticky. To znamená, izotopie nejsou strukturovány... Jedná se o jistý neuspořádaný soubor.“²⁵ Jinými slovy, izotopie sice načrtávají zvláštní vztahy napříč textem, ale tím dávají vzniknout souborům prvků, které se k sobě pojí pouze jako prvky jedné významové množiny. Vznikají soubory identických jednotek, které pojí právě a pouze fakt, že jsou identické (vzniká např. soubor sémů /konec/), avšak nepojí je žádná další specifická vztahy, jak tomu bylo v případě prvků v rámci hierarchicky uspořádané věty. V tomto ohledu tedy můžeme říci, že přechod od syntaxe věty k syntagmatice izotopií je přechodem od struktury k celku, který vykazuje pouze minimální míru uspořádání. V tomto smyslu platí, že dosahujeme pouze nejnižšího stupně celistvosti.

Zde se však musíme pozorněji zaměřit na to, jakým způsobem chápat vlastní nestrukturovanost izotopií, o které zde Rastier hovoří. Je totiž patrné, že tvrzení o „neuspořádaném souboru“ tu má pouze relativní, nikoli absolutní platnost. Vyjádřeno konkrétněji: sám Rastierův model podle všeho prokazuje, že izotopie jsou nestrukturované pouze v tom ohledu, že jsou dále *strukturovatelné*. Izotopie samy tedy text nestrukturují, nicméně otevírají určitý prostor pro jeho další tvarování, otevírají pole, na němž může docházet k dalšímu, nikoli pouze izotopnímu spojování jazykových prvků. A co je důležité, nyní již nezávisle na hranicích věty.

V této souvislosti bychom se mohli zaměřit na různé formy ne-izotopních vazeb, tedy na různé způsoby strukturace textu, jimiž se Rastier zabývá především ve *Smyslu a textu*. Klíčovou roli by zde hrála především dimenze tzv. dialektických vztahů, v rámci kterých se uspořádávají aktanty, funkce spínající aktanty atd.²⁶ Nicméně zaměříme se už jen na jeden aspekt předkládané teorie, který fenomén „strukturovatelnosti“ izotopií dobře vystihuje:

Rastier ve svém raném eseji o izotopiích ještě pracuje s Greimasovým rozlišením manifestní (či zjevné) a hlubinné roviny textu.²⁷ Ve skutečnosti jde o vztah mezi izotopiemi na manifestní rovině a hlubinným obsahem narativu, který tyto izotopie *reprezentují*: izotopie v rámci konkrétního textu jednoduše vyjadřují obsah základnější roviny narativu. Rastier v této souvislosti hovoří například o tom, že zvratu na rovině narativní (hlubinná rovina) odpovídá nahrazení jedné izotopie za jinou na povrchové rovině textu.²⁸ Pokud bychom tedy hlubinnou rovinu popsali formálně jako jednoduchou opozici A / - A, na povr-

²⁵ Tamtéž, s. 82. Rastier se k tomuto tvrzení podrobněji vrací v *Interpretační sémantice*, viz Rastier 2009, s. 96–97.

²⁶ Viz zejm. oddíl „Dialektika“ in Rastier 1989, s. 66–81.

²⁷ Rastier 1972, k tomu také viz Greimas 1970, s. 158.

²⁸ Rastier 1972, s. 99.

²⁴ Rastier 1972, s. 85.

zelení povíjanů prosvítají jak dětské zoubky perličky kukuřice v úhledných řadách; tam, kde po ubruse běží stín okenního rámu, stojí způlky v červenobílém, způlky v zelenavém polosvětle medově žlutý chromovaný budík se dvěma mohutnými zvonky po stranách ciferníku; vše se to v poledním slunci blyskotá, vrhá odlesky světla a barev na okolní předměty i do teplého vzduchu, v němž ještě visí příjemné výpary guláše a dopíjeného piva

V textu můžeme nejprve vyznačit generickou izotopii (tj. obecné téma), která vytváří základ pro navracující se svazky specifických sémů (tyto svazky se šíří na jejím pozadí) a která odděluje uvedenou pasáž od předešlé a následné části textu (téma těchto částí je odlišné,

Generickou izotopii, o kterou se nyní jedná, můžeme vyznačit jednoduše právě prostřednictvím sému /prvky zátiší/; ten se navrácí v následujících termínech:

„ubrus s drobnou červenobílou kostkou“,
 „otevřené okenice“, „louže jasu“,
 „podložka háčkováná z barevných zbytků vlny“,
 „láhev z hnědého zašlého skla“, „stonek se vzpřímenou hlavičkou“,
 „balíček karet (pokrytý stínem)“, „(rozmlžený a rozechvělý) stín“,
 „shluk skvrn“, „dvě podlouhlá vřetýnka dozrávajících kukuřičných klasů“,
 „nazelenalý tón“, „polosvětlo“, „perličky kukuřice v úhledných řadách“,
 „medově žlutý budík se dvěma mohutnými zvonky“,
 „příjemné výpary guláše a dopíjeného piva“

Takto vzniklou scénou, která jednotlivými termíny odkazuje na uvedený generický sém, se pak šíří sémý specifické, které dohromady vytvářejí sémické svazky či molekuly.³³ Ve skutečnosti se jedná o čtyři specifické sémý, které se spojují do dvou sémických molekul: /tvarované/ + /nehybné/ a /hybné/ + /amorfní/.

Sémý první molekuly se pokaždé usazují v jednotlivých termínech spolu, to znamená, v každém termínu nacházíme oba sémantické rysy:

/tvarované/ + /nehybné/:
 „ubrus (se svým středem a okraji)“, „kostka“, „okenice“,
 „láhev“, „stonek“, „balíček karet“,
 „listy“, „ruka“, „lupeny“,
 „zoubky“, „perličky“, „úhledné řady“,
 „okenní rám“, „chromovaný budík“, „zvonky“

³³ Konstituci „témat“ uvnitř textu se Rastier podrobně věnuje v nedávno publikovaných studiích, viz Rastier 2007 a 2008.

Sémý druhé molekuly (/hybné/ + /amorfní/) se usazují pospolu ve stejných termínech, ale také odděleně:

/amorfní/:

„světlo“, „louže jasu“, „vyprchalý lék“,
 „(rozmlžený) stín“, „stín“,
 „jemné skvrny s nezřetelnými okraji“, „shluk skvrn“,
 „mělký záhyb“, „svěžest listů“, „nazelenalý tón“, „polosvětlo“,
 „blyskotání (všeho)“, „odlesky“,
 „teplý vzduch“, „výpary guláše a dopíjeného piva“

/hybné/:

„(odrážené) světlo“, „(vrhaný) jemný stín“, „(rozechvělý) stín“,
 „zachvění stolu“, „(rozkomíhaná) hladina vody“, „(rozhemžený) shluk skvrn“,
 „záhyb (táhnoucí se) k okraji stolu“, „svěžest listů ... (kladoucí) nazelenalý tón“,
 „svěžest listů ... (barvící) pleť ruky“,
 „(deroucí se) vlákna“, „stín běžící po ubruse“,
 „blyskotání“, „odlesky“

Svazky specifických rysů (sémické molekuly /tvarované/ + /nehybné/, /hybné/ + /amorfní/) tedy popisovanou scénu dále jednotí – procházejí pasáží bez ohledu na její syntaktické hranice (identické sémý nalézáme napříč různými syntaktickými celky) a bez ohledu na hranice jazykových rovin (celé syntagma se může pojit s jedinou lexii). Strukturní vztah mezi těmito molekulami pak můžeme interpretovat jako vztah „prostředkování“, to znamená: *amorfní a hybné prvky scény fungují jako spojnice mezi prvky tvarovanými a nehybnými. Pevné a nepohyblivé tvary se v popisované scéně stýkají díky tomu, co se pohybuje a co není tvarované.*

V textu se tento vztah odkrývá především v místech, kde se termíny odkazující na amorfnost či hybnost prezentují jako spojnice mezi termíny, které odkazují na tvar a nehybnost:

spojované : spojující

1. okenice a okraj stolu : odrážené světlo
2. okenice a láhev : louže jasu
3. láhev a balíček karet : vrhaný stín
4. balíček karet a okraj stolu : táhnoucí se záhyb na ubruse
5. listy, ubrus, ruka : nazelenalý tón
6. okenní rám a budík se dvěma zvonky : běžící stín

Prameny

Grögerová, Bohumila – Hiršal, Josef. *Trojcestí*. Praha : Mladá fronta, 1991.

Literatura

- Barthes, Roland. „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“. Přel. J. Fryčer. In *Znak, struktura, vyprávění: Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Ed. P. Kyloušek. Brno : Host, 2002, s. 9–43.
- Greimas, Algirdas, J. *Sémantique structurale*. Paris : Larousse, 1966.
- Greimas, Algirdas, J. „Éléments d'une grammaire narrative“. In *týž. Du sens*. Paris : Seuil, 1970, s. 157–183.
- Rastier, François. „Systématique des isotopies“. In Greimas, A. J. *Essais de sémiotique poétique*. Paris : Larousse, 1972, s. 80–106.
- Rastier, François. *Sens et textualité*. Paris : Hachette, 1989.
- Rastier, François. *Arts et sciences du texte*. Paris : PUF, 2001.
- Rastier, François. „Macrosémantique“. *Texto!* juin 2002. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Marcosemantique1.html>.
- Rastier, François. „De la signification au sens. Pour une sémiotique sans ontologie“. *Texto!* juin-sept. 2003. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Semiotique-ontologie.html>.
- Rastier, François. „Mésosémantique et syntaxe“. *Texto!* septembre 2005. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Mesosemantique.html>.
- Rastier, François. „Saussure au futur“, *Texto!* mars 2005a. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/Saussure/Sur_Saussure/Rastier_Saussure.html>.
- Rastier, François. „Microsémantique“. *Texto!*, juin 2005b. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/Inedits/Rastier/Rastier_Microsemantique.html>.
- Rastier, François. „Formes sémantique et textualité“. *Langages*, 2006, roč. 3, č. 163, s. 99–114.
- Rastier, François. „Passages“. *Corpus* 2007, roč. 6, s. 125–152.
- Rastier, François. „Passages et parcours“. *Texto!* octobre 2008. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/docannexe/file/2002/rastier_passages_et_parcours.pdf>.
- Rastier, François. *Sémantique interpretative*. Paris : PUF, 2009³.
- Sova, Radim. *Aktuální členění isotopie*. Brno : Masarykova univerzita, 2012 (disertační práce).
- Todorov, Tzvetan. *Poetika prózy*. Přel. J. Pelán. Praha : Triáda, 2000.
- Trabant, Jürgen. *Elemente der Semiotik*. Tübingen : Basel – Francke, 1996.
- Trudel, Éric. „Champ sémantique, champ sémantique lexical ou classe sémantique?“. *Texto!* 2009. [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.revue-texto.net/docannexe/file/2277/trudel_champ.pdf>.

François Rastier's Non-Hierarchical Model of Text

The article deals with the textual model of French semiotician and linguist François Rastier. There are three claims which are characteristic for Rastier's approach: (a) text cannot be reduced to the sequence of particular sentences; (b) textuality consists primarily in the repetition of semantic features (isotopy of semes), not in formal syntactical structure; (c) textuality can be described both above and below the level of sentence: it is independent of sentential borders. In the second part of the article author focuses on the relationship between semantic isotopies and the global structure of the text. He argues that the former serves as a semantic basis for the latter.

Studie vychází v rámci projektu „Émile Benveniste a lingvistika výpovědi“ (GA UK 1026214).